

מכתלי בית הדין

תשובות אקטואליות
בענייני חושן משפט
על הפרשה

גיליון שי"ד, פר' ניצבים תשפ"ה

משולחנו של הגאון
רבי מנחם מנדל
פומרנץ שליט"א
ריש מתיבתא 'עוז והדר'

השאלת ספר לנסיעה ללא רשות הבעלים

לעשות מצוה, כל ישראל מחויבים באותה חובה מדין ערבות. כעת יש לדון אם רשאים לכופו לתת את חלקו מחמת אותה ערבות שעריבים כל ישראל זה לזה בקיום המצוות ותלמוד תורה.

כופים להשאיל ספרים

נשאל הרא"ש (כלל צג אות ג) על דיין שדן על מי שיש לו ספר ואינו רוצה להשאילו ונתן עליו אותו הדיין קנס של

נכלל באותה ערבות, והאם זה מביא חובה לאחד לדאוג לקיום המצוות של השני. בענין שייכות וערבות כלל ישראל זה לזה, נאמר בתורה (דברים כט ט) 'אתם נצבים היום כולכם', ודרשו חכמים במדרש (תנחומא ב) 'כולכם - כולכם עריבים זה בזה', ומכאן נלמד שכל ישראל עריבים זה לזה.

בהגדרת הדברים, כתב הר"ן שכל ישראל עריבים זה לזה במצוות, וכיון שלא יצא חברו הרי זה כמי שלא יצא הוא (ראש השנה ת. מדה"ר ד"ה תני').

בדין ברכת המזון, ההלכה היא (אורח חיים סימן קסז סעיף יט) שמי שאינו אוכל אינו יכול לברך להוציא אחרים האוכלים, וביאר המגן אברהם (סק"מ) שדווקא בברכת המצוות קבעו שאף מי שיצא יכול לברך כשמוציא אחרים (סימן תקפה סעיף ב), לפי שכל

ישראל עריבים זה בזה, ולפיכך כשחברו לא יצא הרי זה כאילו הוא עצמו גם לא יצא ולכן יכול לברך, מה שאין כן בברכת הנהנין שלא שייך בזה דין ערבות.

אמנם במצוות תלמוד תורה שמוטלת על כל אדם מישראל, יש חיוב ערבות של כל אדם מישראל לסייע לחברו לקיים מצוות תלמוד תורה, כמו שהרחיב לבאר רבי יצחק אלחנן ספקטור בספר עץ פרי (עמוד מג), ועוד כתב שהיכול לסייע ואינו עושה כן הוא בכלל ארור אשר לא יקים את דברי התורה הזאת, וביאר הרמב"ן על פי הירושלמי (סוטה פרק ז הלכה ד) 'למד ולימד, ושמר ועשה, והיתה ספיקה בידו להחזיק ולא החזיק' - הרי זה בכלל ארור'. נמצא שכשיש חובה על אחד מישראל

בית המדרש בצפת העתיקה, מתכנסים בני ישיבה מדי יום לפנות בוקר לתפילה ולימוד. התלמידים בני הישיבה רגילים להשאיר את ספריהם הפרטיים על השולחנות, כדי שכל מי שזקוק יוכל ללמוד מהם. בבית מדרש זה למדו דורות של תלמידי חכמים, והקירות ספגו אלפי שעות של לימוד וחזרה.

אליהו בן-ציון, בחור ישיבה מבוגר הלומד בכולל אברכים, נכנס יום אחד לבית המדרש לתפילת מנחה. על אחד השולחנות הוא מבחין בגמרא מסכת סוכה במהדורת כ"ס, הוצאת עוז והדר. הוא זיהה מיד שהגמרא שייכת לחברו נחמיה זילברשטיין, כפי שגם התנוסס שמו על שער הגמרא.

אליהו עומד לצאת למסע של כמה ימים לירושלים לחתונת בן דודו, ובדרך הארוכה באוטובוס הוא מתכנן לנצל את הזמן לחזרה על מסכת סוכה, שבה הוא עוסק זה שבועות רבים. הוא יודע שנחמיה יצא לכמה ימים לבקר את הוריו בירושלים ואינו אמור לשהות בבית המדרש.

אליהו חושב לעצמו: "אם אקח את הגמרא איתי לדרך, אוכל לנצל היטב את שעות הנסיעה ולשנן את הלימוד. אחרי שאשוב, אשים אותה בחזרה במקום שמצאתי אותה, ונחמיה אפילו לא ישים לב שהיא הועברה."

ועל כן פנה בשאלה: האם מותר לו ליטול את הגמרא של נחמיה ללא רשותו המפורשת, כאשר כוונתו להשתמש בה רק זמנית ולהחזירה למקומה לאחר שובו מהנסיעה?

תשובה

חיוב ערבות

בשאלה זו יש לדון מצד הערבות הכללית שכל ישראל עריבים זה בזה, מה

עשרה זהובים בכל יום מפני שהיה ביטול תורה בעיר מחמת מחסור ספרים בעיר והיו אנשים שהיו להם ספרים ולא רצו להשאילם, וכתב שיפה דן אותו הדיין והוא מסכים עמו, ובלבד ששלשה שמאים ישומו את אותו הספר ואם יפחת ויתקלקל ישלם השואל מה שנפחת על פי אותם שמאים, ויתן מתחילה משכון כשווי הספר.

על פי זה פסק הרמ"א (ח"מ סימן רצב סעיף כ) שבמקום ביטול תורה שאין ספרים נמצאים, יכולים בית דין לכופו אדם להשאיל ספריו ללמוד מהם, ובלבד שישלמו לו מה שיתקלקלו הספרים. הרי שהרשות נתונה לכופו אנשים שיניחו לאחרים לעשות מצוות בממונם אף בעל כורחם.

מסקנת מהרש"ם שאין לכפות על ערבות

אל שולחנו של המהרש"ם שיק (אורח חיים סימן שכב) הגיעה שאלתו של המאור הגדול רבי משה הלוי פאלאק אבדק"ק באניהאד על ישראל שביקש לאכול בסוכת חברו ובעל הסוכה אינו מניח לו, האם כופים את בעל הסוכה להניח לו לאכול בסוכה כדין שאר מצוות עשה שמכין אותו עד שתצא

בדין ברכת המזון, ההלכה היא שמי שאינו אוכל אינו יכול לברך להוציא אחרים האוכלים, וביאר המגן אברהם שדווקא בברכת המצוות קבעו שאף מי שיצא יכול לברך כשמוציא אחרים, לפי שכל ישראל ערבים זה בזה, ולפיכך כשחברו לא יצא הרי זה כאילו הוא עצמו גם לא יצא ולכן יכול לברך, מה שאין כן בברכת הנהנין שלא שייך בזה דין ערבות.

נפשו. השיב המהרש"ם שיק כי אמנם הדין הוא שכופים על המצוות, ואף נכון הדבר שמחויב האדם לסייע לחברו בקיום מצוות מכוח הערבות ההדדית, ברם על החיוב של הערבות אין לכפות, שלא מצאנו בשום מקום שכופים על החיוב מדין ערבות לסייע לחברו לקיים את המצווה, שאין הערבות מצווה בפני עצמה כי אם גדר וסייג לקיום מצוות התורה, והרי לא מצאנו כפיה רק על קיום מצוה של האדם עצמו. ועוד שהסיוע לזולת לקיים את המצוות נכלל בגמילות חסדים, ובגמילות חסדים מצאנו שהם בכלל הדברים שמתן שכרה בצידה שאוכל פירותיהן בעולם הזה (פאה פרק א משנה א), וקבעו חכמים שכל מצוה שמתן שכרה בצידה אין כופין עליה (חולין קי:). עולה מדבריו כי מצד ערבות אין כופים אדם להניח לאנשים לעשות מצות בממון שלו.

[המהרש"ם שיק הוסיף עוד שאם יכפוהו לאכול שם הרי זה ירבה קטטות ומריבות, וכשם שמצאנו (אבן העזר סימן א סעיף ג) שלא רגילים חכמים לכוף על חיוב נישואין לקיים מצות פריה ורביה, ומבואר בריב"ש (סימן טו) הטעם משום שדברים אלו מרבים קטטות ומריבות, והוא הדין לגבי סוכה. במיוחד, שהוא עלול להימנע בשל כך משמחת יום טוב שהיא מצות עשה דאורייתא. ועוד כתב שם כי בלאו הכי קיימא לן (אורח חיים סימן תרמ סעיף ד) שמי שאין לו סוכה אינו צריך לילך לאכול בסוכת חברו אם יש טורח גדול בדבר, ואם חברו אינו רוצה שיכנס לסוכתו הכניסה מכח כפיה הרבה יותר מטורח גדול]. ביום שלישי כ"ג אדר א' תרס"ח כתב המהרש"ם בהסכמה לספר 'עיר מבצר',

שנשאל על ידי המחבר אודות מי שאין לו מגילה לקרות בה אם כופים למי שיש לו מגילה להשאילה לו, ואם מכים אותו עד שתצא נפשו כדין שאר מצוות, והביא השואל ראיה מדברי הרא"ש הנזכר שאם אין ספרים בעיר כופים למי שיש לו להשאיל.

והביא מהרש"ם את דברי הרשב"א (חלק א סימן תעב) שנשאל במקרה של מוהל שהיה מל כל ימיו ללא תמורה, וכעת דורש שכר מאבי הילד, כאשר האב אינו מסוגל לשלם ואין מוהל אחר זולתו, והשאלה היא האם האב ישאל על הפתחים או שבית דין יכפה את המוהל. השיב הרשב"א כי במקום שאין אב הרי בית דין מוזהרין למולו ולפיכך הם מברכים 'אשר קדשנו במצוותיו וציונו להכניסו בבריתו של אברהם אבינו', ובמקרה זה אף שקיים אב, כיון שאין ידו משגת לשלם שכר המוהל הרי זה כמי

שאין לו אב ובית דין מחויבים למולו. מאחר שהמוהל יודע למול ואין אחר במקומו, אם אינו רוצה בית דין כופים אותו. [שהחיוב המוטל על הבית דין, בשורשו הוא חיוב על כל ישראל, אלא שהבי"ד מופקדים על קיום החיוב, וכיון שהם עצמם אינם יודעים למול, ומאחר שבשורש כל ישראל חייבים, הרי רשאים הבי"ד לכוף על מי שידוע למול שימול].

מדברי הרשב"א הללו, מסיק המהרש"ם שאין כופים לקיים מצוה של אחר מדין הערבות, שהרי הרשב"א ביסס את הכפייה על המוהל בכך שכיון שאין יד האב משגת הרי זה כמי שאין לו אב ובמצב זה מוטלת המצוה על בית דין. משמעות הדבר שאילו החיוב היה נותר על האב לא היו יכולים בית דין לכפות את המוהל למולו, נמצא איפוא שאין יכולים לכפות אדם לעשות עבור חברו מצוה שהלה מחויב בה, ולא מועיל דין ערבות לכפותו על כך. והרי זה כדברי מהרש"ם שיק שאין כופים לקיים את המצוות של אחר בעל כרחו, אף שהוא מחויב מצד ערבות.

הטעם שכופים בהשאלת ספרים

ולגבי מה שפסק הרמ"א שכאשר יש מחסור בספרים יכולים להשאיל הספרים, ביאר המהרש"ם

שזהו משום ביטול תורה של רבים, ולפיכך הסכים הרא"ש לדין שקנסו, כפי שמשמע מדברי הרא"ש שציין במפורש שהיה ביטול תורה 'בעיר'. אולם במצב רגיל אין כופים, ובפרט במקרה שיכול למצוא את חסרונו במקום אחר.

ובביאור הגר"א (חושן משפט סימן רצב ס"ק מז) מנמק את פסקו של הרמ"א שניתן לכפות להשאיל ספרים, שהטעם לכך הוא משום שהשאלת ספרים לאחרים נכללת במצות צדקה. המקור לכך בדרשת חז"ל (כתובות נ). על הפסוק (תהלים קו ג) 'עושה צדקה בכל עת', זה הכותב תורה נביאים וכתובים ומשאילן לאחרים. כיון שהדבר נחשב למצות צדקה, יכולים לכוף על כך כפי שכופים על הצדקה (יורה דעה סימן רמח סעיף א). וכן הוכיח בטעם הרא"ש והרמ"א בשו"ת נחל יצחק (יו"ד ח"ב סימן עה אות ג).

על פי הסבר זה אין עוד ראיה לכפייה על קיום מצוות של אחרים, שהרי מה שקבע הרמ"א אינו נובע מחיוב של אדם לקיום המצוות של זולתו ומדין ערבות, אלא מחיוב מצות צדקה שלו עצמו, שעליה כופים.

ההלכה בנטילת הספר ללא רשות

מתברר מדברי הפוסקים שמצד ערבות אין כופים לקיים מצוות של אחר, על אף שאמנם יש לו חיוב כערב.

מצד שני יש לדון בדבר מצד מה שאמרו בכל מקום (פסחים ד: ועוד) 'ניחא ליה לאיניש לקיים מצוה בממוניה' - שנוח לאדם לקיים מצוה בממונו, אלא שההלכה היא (חושן משפט סימן שמב סעיף א) שהאומדנא שנוח לו היא רק כאשר אין חשש הפסד, אבל במקום שיכול לבוא לידי הפסד אין אומרים שנוח לו לקיים מצוה בממונו.

לכן קיימא לן שאין השואל ספר תורה מחברו רשאי להשאילו לאחר, והטעם לפי שהוא חושש שיקרע ויהיה לו הפסד.

במקרה שלנו, כיון שנוטל עמו הספר בנסיעה מחוץ לעיר, הרי קיים חשש שיבוא לידי הפסד שישכחנו או שיפול ממנו וכדומה. כיון שכן, אין כאן אומדנא שנוח לו לעשות מצוה בממונו.

ולכן אסור ליטול עמו את הספר לנסיעה מחוץ לעיר ללא רשותו של חברו, לא מדין ערבות ולא מדין שנוח לאדם לעשות מצוה בממונו.

